

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSŲ PAVELDO REIKŠMĖS POPULIARIOSIOSE TAUTINIO NARATYVO INTERPRETACIJOSE

Irena Šutinienė

Socialinių tyrimų institutas

Saltoniškių g. 58

LT-08105 Vilnius

El. paštas: irena.sutiniene@gmail.com

Įvadas

Istorija, tradicija ir kitos praeities rekonstrukcijos yra nacionalizmo – tiek susiformavusių kaip etniniai, tiek kaip pilietiniai – vieni svarbiausių elementų, padedančių kurti tautos kaip savitos bendruomenės vaizdinį ir jos narių bendrumo jausmą. Tautos istorijos naratyvas, pasak B. Andersono, užpildo „tuščią, homogenišką laiką“ tautos istorijos laiku, sudarydamas galimybę įsivaizduoti horizontaliais kalbos ryšiais sujungtos „įsivaizduojamos bendruomenės“ judėjimą iš praeities į ateitį, ryšį su buvusiais ir būsimais šios bendruomenės nariais¹. Nacionalizmo teoretikai pastebi didelę mitologizuoto tautos praeities naratyvo atliekamų funkcijų įvairovę, pabrėždami jo reikšmę kuriant socialinę integraciją ir grindžiant bei stiprinant tautinę tapatybę, kurią šiuolaikinėse visuomenėse nusako procesualumas: tautinė tapatybė nėra fiksuota „esmė“, o nuolatinis konstravimo procesas, „veikiamas nuolati-

nių galios, kultūros ir istorijos sąveikų“². Atlikti šias funkcijas kintančioje visuomenėje leidžia šių mitų kintamumas, nuolatinis perinterpretavimas: instrumentiniu požiūriu bendra praeitis yra kiekvienos kartos konstrukcija, kurioje siekiama perkurti „savo“ praeitį, reprezentuojant kartos poreikius ir interesus“³.

Šis perinterpretavimas – sudėtingas, galios sąveikų veikiamas procesas, vykstantis ne tik institucijose, bet ir populiariojoje vaizduotėje, taip pat individualiose tautinės tapatybės konstrukcijose. Socialinės atminties, kurios dalis yra tautiniai mitai, funkcionavimas tyrėjų apibūdinamas kaip trijų sluoksnių (veikėjų) sąveika: pirmasis sluoksnis tai kultūrinė ir intelektualinė praeities interpretavimo tradicija, antrasis – kūrėjai ir interpretatoriai, kurie selektyviai manipuliuoja šiomis tradicijomis, jas rekonstruoja, perkuria, trečiąjį sudaro „vartotojai“, kurie priima, interpretuoja ar

² Hall S. "Introduction: who needs identity?" S. Hall, P. DuGay (eds.). *Questions of cultural identity*. London: Sage, 1996, p. 225.

³ Smith A. D. *National Identity and Myths of Ethnic Descent // Myths and Memories of the Nation*. Oxford: Oxford University Press, 1999, p. 38.

¹ Anderson B. Įsivaizduojamos bendruomenės. Apmaštymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą. Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 226–227.

ignoruoja kūrėjų teikiamas interpretacijas⁴. Šiuolaikinės tautinės valstybės dėl „euroglobalizacijos“, transnacionalinės migracijos ir panašių procesų įtakos tampa vis labiau kultūriškai, etniškai, politiškai heterogeniškos: pasak antropologo J. Friedmano, politinė ir kultūrinė fragmentacija valstybių viduje yra didesnė negu tarp valstybių⁵. Tokiomis sąlygomis nėra lengva sukurti visuomenę integruojantį praeities naratyvą. Visuomenės heterogeniškumas lemia interesų ir tikslų, neretai konfliktiškų, įvairovę, todėl „vienų ar kitų mitų pasirinkimas grupės tapatybei ir kartu esamiems sociopolitiniams santykiams pagrįsti neišvengiamai vienų grupių interesus atitinka labiau negu kitų. Pripažįstant, kad bent kai kurie socialiniai veikėjai suvoks mitų galią įteisinant sociopolitinę padėtį, galingesnės grupės gali panaudoti mitus savo dominavimui įtvirtinti“⁶. Kaip pažymi A. D. Smithas, viena iš praeities naratyvo „naudojimo“ dabartyje problemų yra vyraujančios etninės grupės naratyvo dominavimas: „tai dažniausiai yra etninė praeitis, o reikia labiau jungiančio pilietinio nacionalizmo, kuris įtrauktų kitas etnines grupes, nesusijusias su vyraujančios tautos praeitimi; praeitis dėl to gali skirti grupes, nesėkmingi praeities perinterpretavimai gali sutrikdyti tautinę tapatybę“⁷.

Todėl svarbu ne tik empiriškai tirti, kokios Lietuvos praeities interpretacijos vyrauja populiariojoje Lietuvos gyventojų vaizduotėje ir kaip jos siejamos tiek su tautine (pilietinės teritorinės tautos – nacijos prasme), tiek etnine įvairių grupių tapatybe, bet ir įvertinti jas jų konstruktyvumo bei demokratiinių vertybių perteikimo požiūriu. Kol kas daugiausia empiriškai tirtas minėtas antrasis sluoksnis – elitų ir institucijų kuriami tekstai, vizualios reprezentacijos ir kt. Mažiau tirtas „populiarusis“ sluoksnis – tautinio naratyvo funkcionavimas paprastų žmonių suvokimuose ir interpretacijose, nors kaip tik šis tautos praeities naratyvo sluoksnis ir leidžia jam atlikti savo funkcijas.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) laikotarpio praeitis nuo moderniojo lietuvių nacionalizmo pradžios ir tarpukario laikotarpiu buvo vienas pagrindinių tautinės tapatybės etnosimbolinių ištekliai, nors kartais abejojama jų efektyvumu to laikotarpio tautinei tapatybei: pasak V. Kavolio, su „kunigaikščių Lietuva“ tarpukariu buvo sunku rasti autentišką ryšį⁸. Dabar LDK istorija ir paveldas daugiausia interpretuojami iš naujo: daugėja naujų atradimų ir interpretacijų profesionaliajame LDK istorijos diskurse, jas stengiamasi perkelti ir į viešuosius Lietuvos nacionalizmo diskursus bei kolektyvines tautinių ir etninių tapatybių reprezentacijas⁹. LDK paveldo atveju etninio heterogeniškumo keliamos naratyvų derinimo problemos sietinos su skirtingų bendros praeities interpretacijų etninių grupių naratyvuose de-

⁴ Kansteiner W. Finding Meaning in Memory: A Methodological Critique of Collective Memory studies // *History and Theory*. 41, May, 2002, p. 191–195.

⁵ Friedman J. Diametric to concentric dualism: *Cosmopolitan elites, organic intellectuals and the re-configuration of the state*: <http://www.tazi.net/JFriedman/IMG/pdf/Friedman.pdf>, p. 17.

⁶ Abizadeh A. Historical Truth, National Myths and Liberal Democracy: On the Coherence of Liberal Nationalism // *The Journal of Political Philosophy*: 2004, Volume 12, Number 3, p. 293.

⁷ Smith A. D. *National Identity and Myths of Ethnic Descent // Myths and Memories of the Nation*. Oxford: Oxford University Press, 1999, p. 38.

⁸ Kavolis V. *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga, 1994.

⁹ Žr., pavyzdžiui, Istorinės atminties akademijos (IAA) tinklalapyje aprašytą LDK paveldo perinterpretavimo ir aktualinimo veiklą.

rinimu. LDK istorija – bendra kelių dabar turinčių valstybes tautų istorija, todėl jos interpretacijų „kova“ vyksta tiek tarptautiniu lygmeniu, tiek Lietuvos valstybės viduje, konkuruojant lietuvių ir tautinių mažumų interpretacijoms bei pilietinę teritorinę arba etninę tautinės tapatybės dimensiją paremiančioms interpretacijoms. LDK paveldas gali atlikti ir diferencijuojantį, ir integruojantį Lietuvos etnines grupes pilietinio teritorinio lietuvių nacionalizmo naratyve vaidmenį.

Tyrimo¹⁰, kurio rezultatai aptariami šiame straipsnyje, *tikslas* – nustatyti, kaip LDK laikotarpio paveldas siejamas su dabartimi Lietuvos gyventojų populiacijoje vaizduotėje ir kokią reikšmę šio laikotarpio simbolinės reprezentacijos turi lietuvių ir Lietuvos lenkų tautinei tapatybei.

Siekiant šio tikslo, tyrimui kelti tokie *uždaviniai*: 1) nustatyti simbolinių LDK istorijos reprezentacijų reikšmingumą populiaarijame Lietuvos gyventojų tautos praeities naratyve ir vyraujančius aktualių interpretacijų reikšmingumo kriterijus; 2) nustatyti šio laikotarpio reprezentacijų naudojimo konstruojant lietuvių ir Lietuvos lenkų tautinę tapatybę bruožus.

Tyrimo metodologija. Taikyti kiekybiniai ir kokybiniai empirinio tyrimo metodai. Tiriant LDK ir jos paveldo simbolinių reprezentacijų vietą tarp kitų tautinio naratyvo interpretacijų ir kai kurių LDK istorijos reprezentacijų populiarumą, buvo pateikti klausimai reprezentatyviai suaugusių Lietuvos gyventojų anketinei apklausai¹¹. Tiriant

šio laikotarpio reprezentacijų naudojimo kuriant lietuvių ir Lietuvos lenkų tautinę tapatybę ypatumus, atliktas 16–21 metų besimokančio Vilniaus jaunimo (12-ų klasių moksleivių ir pirmųjų kursų studentų) kiekybinis tyrimas – anketinė apklausa¹². Taip pat atlikti giluminiai kokybiniai pusiau struktūruoti interviu su įvairaus amžiaus, išsilavinimo, lyties respondentais (po lygiai lietuvių ir lenkų tautybės, iš viso dešimt interviu). Jais siekta nustatyti kai kuriuos LDK istorijos reprezentacijų naudojimo konstruojant lietuvių ir Lietuvos lenkų tautinę tapatybę ypatumus.

Tautos praeities naratyvai ir šiuolaikinė tautinė tapatybė

Šiuolaikinė tautinė tapatybė, S. Hallo žodžiais, yra „tautinės kultūros diskursų ir praktikų, kurios mums ką nors „sako“, turi mums prasmę ir procesų, kurie mus aktyviai įtraukia kaip „subjektus“, „susiuvimo“, susitikimo taškas“¹³. Tokie diskursai yra tautinės valstybės institucijų kuriamos ir esencializuojamos simbolinių reprezentacijų repertuaru tautos reprezentacijos, perduodamos per istoriją, literatūrą, viešąją kultūrą ir sudarančios pasakojimų, vaizdinių, rekonstruojamų tradicijų, simbolių, ritualų ir kt. rinkinį. Tautos praeities reprezentacijos sudaro labai svarbią, dėl savo naratyvinės formos vieną iš labiausiai unifikuojančių šių diskursų dalių: pasak H. Bhabba, „tautos yra kaip „naratyvai“, kurie pasakoja sau ir kitiems istorijas, kas jie yra ir iš kur atsirado; šių naratyvų kilmė yra pasenusi, bet jų

¹⁰ Tyrimas atliktas įgyvendinant VMSF finansuotą projektą „LDK paveldo dalybos II“.

¹¹ Apklausa atliko visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimo centras „Vilmorius“ 2007 m. lapkritį.

¹² Šios tyrimo dalies rezultatai bus aptariami kitame straipsnyje.

¹³ Hall S. Introduction: who needs identity? S. Hall, P. DuGay (eds.). Questions of cultural identity. London: Sage, 1996, p. 5–6.

simbolinė galia sukelti tapatybės ir priklausomybės tautai jausmą yra labai stipri¹⁴. Tautos praeities naratyvai yra ne vieninteliai, bet vieni iš pagrindinių tautinių mitų¹⁵ šaltinių. Bendros praeities mitologizavimas ir esencializavimas būdingas tiek tautoms, kurios susiformavo kaip etninės, tiek kaip pilietinės teritorinės – pastarosiose tokia pat simbolinė galia suteikiama teritoriniu pagrindu susidariusios tautos istorijai.

Istorinio naratyvo funkcijas pagrindžiant tautos tapatybę ir tęstinumą bei koherentiškumą taikliai apibūdino D. McCrone: „jis vaizduoja mus kaip „ateities protėvius“¹⁶. Būtent dėl mitologizuojančių ir esencializuojančių naratyvą nacionalizmo pastangų tauta atrodo kaip judantis laike subjektas: kaip pažymi S. Wrightas, būtent šis judančio laike „kolektyvinio vieneto“ vaizdinys ir sukuria tokį įsivaizduojamą subjektą – „transistorinę tautinę tapatybę, pavadintą „mes“ – tai leidžia „mums“ matyti save kaip vykstančios tautinės dramos dalyvius, ir taip išreikšti tokius jausmus, kaip „mes kentėjome tris šimtus metų“¹⁷. Kuriant tautinę tapatybę, istorija esencializuojama – ji turi kurti ne tik judančio laike kolektyvinio subjekto, bet ir tapataus sau – turinčio savitą, nekinančią laiką „esmę“ – subjekto vaizdinį, kuriame „mes“ ateityje esame tie patys kaip ir

„mes“ praeityje“¹⁸. Perinterpretuojant tapatybę, kvestionuojamas ne tokios nekontingencijos „esmės“ buvimas, o jos „turinio“ suvokimas – kaip kiekvienas tautos narys įsivaizduoja įvairius istorinio naratyvo momentus ir kaip suvokia tą stabilią tautos „esmę“.

Tad tautos praeities naratyvas dalyvauja tautinės tapatybės kūrime mitologizuojant pavienius istorijos momentus ar kitus naratyvo elementus: „Istorija gali būti sustingdoma į kritinius momentus ir jie pateikiami kaip išreiškiantys tautos savastį. Nepriklausomai nuo to, kas įvyko paskui ir kaip tauta tuo metu iš tikrųjų atrodė, šis momentas egzistuoja šalia istorijos tėkmės kaip tapatybės matas.“¹⁹

Tautos praeities naratyvo apeliavimas į dabartį ir ateitį lemia, kokius pamirštus praeities momentus tautos „prisimena“ ir aktualina, kokius, žinoma, E. Renano žodžiais, „privalo kolektyviai pamiršti“. A. D. Smithas, G. Schopflinas, D. Milleris ir kiti tyrinėtojai aprašo konkrečių mitų funkcijas būdingose tautos dabarties situacijose: pavyzdžiui, „aukso amžiaus“ mitai gali būti labai svarbūs tautos formavimosi, priespaudos ir mobilizacijos siekti politinės nepriklausomybės laikotarpiams, įvairios „kilmės“ ir „pradžios“ mitų formos svarbios tautinei tapatybei ir pan.²⁰; A. D. Smithas svarbiausiomis „naudingos praeities“ funkcijomis laiko integruojantį mitų vaidmenį, viešosios

¹⁴ Bhabha H. (ed.). *Nation and Narration*. London: Routledge, 1990.

¹⁵ Mitai čia suprantami kaip „simbolinę galią turintys pasakojimai“. *Fulbrook Mary*. *Mythmaking and national identity: the case of the G.D.R.* // S. Hosking, G. Schopflin (eds.). *Myths and Nationhood*. New York: Routledge, 1997, p. 73.

¹⁶ McCrone D. *The Sociology of Nationalism*. London and New York: Routledge, 1998, p. 49.

¹⁷ Wright, 1985, cituotas S. Reicherio ir N. Hopkinso: *Reicher S., Hopkins N. Self and Nation: Categorization, Contestation and Mobilization*. London: Sage, 2001, p. 139.

¹⁸ Reicher S., Hopkins N. *Self and Nation: Categorization, Contestation and Mobilization*. London: Sage, 2001, p. 139.

¹⁹ Ten pat.

²⁰ Smith A. D. *National Identity and Myths of Ethnic Descent // Myths and Memories of the Nation*. Oxford: Oxford University Press, 1999, p. 59–85; Schopflin George. *The Functions of Myths and the taxonomy of Myths* // S. Hosking, G. Schopflin (eds.). *Myths and Nationhood*. New York: Routledge, 1997, p. 25.

moralės pavyzdžių (patriotizmo ir kt.) teikimą ir kaitos įteisinimą²¹. G. Schopflinas pabrėžia tautinių mitų atliekamų funkcijų įvairovę, taip pat išryškindamas integruojančią komunikacinę jų funkciją; kuriant socialinėms tapatybėms svarbų bendrumo jausmą, mitai gali būti tapatybės perkėlimo kitoms grupėms ir tęstinumo instrumentas, jais grindžiami politiniai tikslai, aiškinami tautos sėkmių ir nesėkmių variantai ir kt.²² D. Milleris išryškina jau minėtą moralizuojantį vaidmenį, pagrindžiant vertybes istorinių pirmtakų pavyzdžiais bei tapatybės tęstinumo pagrindimo funkcijas²³.

Jau minėta, kad mitai ne visuomet įgyja tinkamiausias dabarčiai prasmes; kai kurios praeities versijos gali fiksuoti neaktualius, neturinčius ryšio su dabartimi dalykus, kurie gali kelti konfliktus, išreikšti utopines realių tikslų atžvilgiu reikšmes; dažnai, kaip jau minėta, apsiribojama vyraujančios tautybės etnine praeitimi, kai daugiakultūriškos tautinės valstybės situacija reikalauja atvirosnės versijos ir pan.²⁴ Tautiniai naratyvai turi tendenciją (re)konstruoti vieną, unifikuotą „tautą“ – „tauta šiose istorijose pateikiama kaip prigimtinė, esencializuota, vieninga ir besitęsianti laike iš tolimos praeities, išryškinant bendrą unifikuotą kultūrą, išreiškiančią „tikrąją esmę“ ir reflektuojančią bendrą istorinę patirtį“²⁵. Siekiama sukurti vienin-

gumo ir tęstinumo jausmą, pertrūkius ar skirtingumus vaizduojant kaip „išorinius“, primestus „priešų“ ar „svetimųjų“. Visos šiulaikinės tautos yra kultūriškai heterogeniškos, bet visos siekia kurti vieningą naratyvą, nepaisydamos kai kurių „vidinių“ skirtingumų (individo lygmens tautinė, kaip ir bet kuri kita, tapatybė irgi yra naratyvas, sukurtas paneigiant tam tikrus „hibridiškumus“ ir „svetimybes“). „Kitas“ etnines ar kultūrinės grupes nuo tautos atriboja ne tik etninių, bet ir teritorinių pilietinių tautų naratyvai (tiek dėl siekio apibrėžti bendrą, besiskiriantį nuo išorinių „kitų“ „mes“, tiek dėl naratyvinės formos), bet pilietiniai naratyvai atviresni etninei kultūrinei įvairovei valstybės viduje. Todėl, vertinant LDK paveldo reikšmes populiariajame naratyve, atkreiptinas dėmesys į įtvirtinančios vienos tautos vyravimą, etninės homogenizacijos tendencijos įveikimo laipsnį ir diferencijuojančių tendencijų raiškos galimybes.

Tai, kad tautos istorijos mitai vertintini jų „socialinio naudingumo“ požiūriu, skatina svarstyti vertinimo kriterijų klausimus. Neišvengiamas tautos istorijos mitų (kaip ir bet kokių naratyvų) selektyvumas, „kollektyviniai pamiršimai“ ir panašūs mitologizuotų istorijos naratyvų bruožai lemia, kad nacionalizmo tyrėjai dažniausiai nekelia tautinių mitų istorinio „teisingumo“ klausimo, bet jų vertinimo kriterijų problemos svarstomos. Sociologo D. Millerio nuomone, pripažįstant, kad tautinė tapatybė dažniausiai nemaža dalimi grindžiama mitais, neracionalu juos vertinti teisingumo požiūriu, ypač jei jie grindžia „vertin-gus socialinius santykius“; bet jie vertintini liberalių demokratinių vertybių požiūriu²⁶.

²¹ Smith A. D. The “Golden Age” and National Renewal. S. Hosking, G. Schopflin (eds.). *Myths and Nationhood*. New York: Routledge, 1997, p. 37–38.

²² Schopflin George The Functions of Myths and the taxonomy of Myths // S. Hosking, G. Schopflin, (eds.). *Myths and Nationhood*. New York: Routledge, 1997, p. 24–26.

²³ Miller D. On Nationality. Oxford: Clarendon Press, 1995, p. 36.

²⁴ Smith A. D. The “Golden Age” and National Renewal. S. Hosking, G. Schopflin (eds.). *Myths and Nationhood*. New York: Routledge 1997, p. 38.

²⁵ Ten pat, p. 35.

²⁶ Miller D. On Nationality. Oxford: Clarendon Press, 1995, p. 34–35.

Pasak šio sociologo, „Esminė perskyra yra ne tarp tikrosios istorinės „tiesos“ ir „tautinės“ istorijos klaidingumo, o tarp tautinių tapatybių, kurios formuojasi atvirame diskusijų procese, kuriame gali dalyvauti kiekvienas, ir tapatybių, kurios diegiamos represijomis ir indoktrinacija“²⁷.

Tyrinėtojai pažymi, kad socialinio naudingumo kriterijai nereiškia racionalumo atsisakymo ir sudėtingą tautinių mitų „teisingumo“ ir „socialinio naudingumo“ derinimo klausimą siūlo spręsti tiriant naratyvo kūrimo kriterijus; kadangi neselektyvus naratyvas neįmanomas, A. Abizadeho nuomone, grupių interesai ne tiesiogiai kuria naratyvus, o lemdami kriterijus, nusakančius, kurie praeities elementai ir kaip bus reikšmingi, kokiomis reikšmėmis bus tikima ir pan.²⁸ D. Millerio nusakytoje liberalioje lygiatėisėje naratyvų konkurencijoje diskutuojama ne tiek dėl istorinės tiesos, apie kurią turėtų diskutuoti santykinai autonomiškai tapatybės ir interesų atžvilgiu profesionalai, o dėl reikšmingumo kriterijų teisingumo ir tinkamumo grupės tapatybei: ar pateisinami etikos požiūriu konkrečius naratyvus struktūruojantys kriterijai ir vertybės, ar iš tiesų konkrečios interpretacijos išreiškia tai, kuomet norime būti, ar mes norime būti žmonės, kurie remia tokio tipo naratyvus, ir pan. Todėl „etiniai ginčai istorijos diskusijose yra absoliučiai esminiai, kai kalbama apie socialines tapatybes“²⁹. Liberalios demokratijos sąlygomis keičiasi mitų poveikio tapatybei

mechanizmai; dėl lygiatėisės alternatyvių interpretacijų konkurencijos mitai kritikuojami ir ne visuomet priimami kaip „savaimė suprantami“, tampa svarbūs ir racionalumo, istorinio teisingumo kriterijai. Tad tai, kad grupės ir individai yra aktyvūs lygiatėisiai subjektai – tautinio naratyvo kūrėjai ir kritikai – padeda formuotis adekvačiau atitinkančiam ne tik visų grupių interesus, bet ir demokratijos bei etikos kriterijus naratyvu.

Tad, vertinant populiariųjų LDK istorijos reprezentacijų „socialinį naudingumą“ lietuvių tautos integracijai, reikėtų vertinti ir „integraciniu“, ir etikos požiūriu ne tiek pačias reprezentacijas (simbolius ir pan.), kiek jų reikšmingumo, aktualumo grupėse kriterijus, jomis išreiškiamas vertybes.

Tautinė tapatybė reiškia tiek kolektyviniu normatyviniu, tiek individualiu lygmeniu; šiuolaikinių tapatybių tyrėjai pabrėžia, kad individas nėra pasyvus normatyvinės tapatybės „vartotojas“, bet pasirenkantis ir kuriantis subjektas. Todėl grupės ir individai ne tik pasirenka skirtingas kolektyvines praeities interpretacijas, bet ir individualizuotai jas „vartoja“, kurdami tapatybę. Bet, kad atliktų savo funkcijas, simboliniai normatyvinės tapatybės elementai turi būti populiarūs, pripažįstami daugelio (nors, galbūt, individualizuotai interpretuojami, kritikuojami, naudojami tapatybės praktikose).

Kolektyviniu normatyviniu lietuvių tapatybės lygmeniu, kaip minėta, greta tradicinių diegiamos naujos LDK istorijos ir paveldo interpretacijos. Jose šis laikotarpis siejamas su dabartimi tokiais reikšmėmis: a) *europietiškas*, išryškinant „vakarietiškus“ LDK pasiekimus, „prisimenant“ ir įtraukiant į simbolinių lietuvių naratyvo elementų gretą demokratines ir kitas „europines“ vertybes išreiškiančius įvykius, var-

²⁷ Ten pat, p. 39.

²⁸ *Abizadeh A. Historical Truth, National Myths and Liberal Democracy: On the Coherence of Liberal Nationalism // The Journal of Political Philosophy: 2004, Volume 12, Number 3, p. 309.*

²⁹ *Abizadeh A. Historical Truth, National Myths and Liberal Democracy: On the Coherence of Liberal Nationalism // The Journal of Political Philosophy: 2004, Volume 12, Number 3, p. 308.*

dus, aspektus; būdingas pavyzdys čia yra pastangos įtraukti į svarbių lietuviams simbolinių įvykių rinkinį Gegužės trečiosios Konstitucijos datą, LDK valdovų giminytės su Vakarų dinastijomis paieškos ir pan.; antras svarbus aspektas susijęs su pilietinės LDK tapatybės tradicijos kaip grindžiančios *pilietinę šiuolaikinės lietuvių tapatybės dimensiją* išryškėjimas; su tuo sietini ir *multikultūralizmo, tolerancijos* vertybes grindžiantys momentai, išryškinantys LDK tautų ir etninių grupių bendrumą. Dar vieną grupę sudarytų interpretacijos, kurios pasitelkiamos pagrįsti *dabarties politiniams tikslams*, pavyzdžiui, kurti regioniniams geopolitiniams ryšiams su gretimomis valstybėmis ir pan. Empiriškai tiriant individualių tapatybės kūrėjų pasirinkimus ir vertinimus, siekta nustatyti, kiek ir kaip žmonėms aktualios tiek tradicinės, tiek naujosios kolektyvinių tapatybės lygmeniu formuluojamos ir diegiamos interpretacijos.

Simbolinių LDK istorijos reprezentacijų reikšmės Lietuvos gyventojų sąmonėje

LDK istorijos reprezentacijų vieta tarp kitų tautinio naratyvo reprezentacijų. LDK paveldo aspektų populiarumas

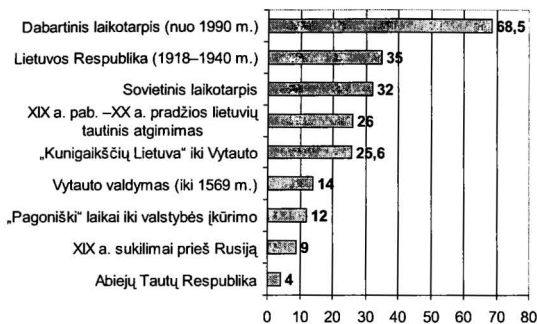
Empiriškai tirtos tik kai kurių „sustingusių šalia laiko tėkmės“ – tapusių simboliniais tapatybės matais – istorinio LDK naratyvo elementų reikšmės: ieškota įvairių istorijos laikotarpių simbolinio „svorio“ populiariojoje tautinėje vaizduotėje, tirti simboliinę reikšmę turinčių asmenybių įvaizdžiai, tarp jų ir tų LDK asmenybių, kurias vertinant tikėtasi didžiausių lietuvių ir lenkų tautybės žmonių skirtumų; taip pat tirtas

įvairių LDK interpretacijų, išreiškiančių skirtingas šio laikotarpio reikšmes dabarčiai, populiarumas.

Iš duomenų apie laikotarpių reikšmes žmonių tautinei tapatybei matome, kad LDK istorija nėra tarp svarbiausių laikotarpių, kuriuose lietuviai ieško inspiracijų savo tautinei tapatybei kurti; svarbesnis dabartinis ir kiti artimesni laike laikotarpiai (1 pav.).

Anksčiau atliktais tyrimais nustatyta, kad didelį vaidmenį formuojantis lietuvių tautinei tapatybei vaidina kolektyvinė atmintis – dabar gyvenančių kartų atmintis, perduodama žmonėms neformaliai komunikuojant; svarbiausias šios atminties įvykis – dabarties nepriklausomybės atkūrimas³⁰. Šio tyrimo rezultatai – artimiausių laikotarpių svarba – patvirtina šią tendenciją. Bet LDK, ypač ankstyvasis laikotarpis iki didžiojo kunigaikščio Vytauto, taip pat gana svarbus gyventojų tapatybei: kartu paėmus visus LDK laikotarpius, jis svarbesnis negu, pavyzdžiui, XIX a. lietuvių tautinis atgimimas; apskritai LDK ir jos paveldo laikotarpiai sudaro 29 proc. visų reikšmingų tautinei tapatybei laikotarpių. Bet vėlesni su LDK paveldu susiję laikotarpiai, ypač Abiejų Tautų Respublika, populiariojoje vaizduotėje kol kas nereikšmingi. Tad nors kintančiose populiariose LDK interpretacijose yra išlikę ir daliai žmonių tebėra aktualūs tradiciniai mitai, visuomenės sąmonėje sudarantys gana kompaktiškas struktūras, užtektinai aktualūs žmonėms yra ir šiuolaikinių modernių visuomenių vertybes išreiškiantys aspektai.

³⁰ Tyrimas įgyvendinant minėtą VMSF finansuotą projektą „Lietuvių tautinės tapatybės raiškos būdai: socialinė atmintis, kultūrinis tęstinumas ir kaita globalizacijos sąlygomis“, 2005–2006 metai.

I pav. Gyventojų tautinei tapatybei svarbių laikotarpių populiarumas (proc., visi gyventojai, N = 982)*

* Kadangi respondentai galėjo rinktis iki trijų atsakymų, suma viršija 100 proc. Atsakymai į klausimą: *Kokie Lietuvos istorijos laikotarpiai svarbiausi Jums kaip lietuviui (Lietuvos piliečiui)?*

Ankstyvasis LDK laikotarpis gyventojų tapatybei turi didesnę simbolinę vertę, negu tarpukario mituose išryškintas didžiojo kunigaikščio Vytauto valdymas. Viena vertus, tam galėjo turėti įtakos „kunigaikščių Lietuvos“ mitai, formuluojant klausimą susieti su ankstesniu LDK laikotarpiu, kita vertus, ir kiti rodikliai rodo, kad „kilmės“ arba „pradžios“ mito (valstybės susikūrimo) simboliai tampa vis reikšmingesni. A. D. Smithas yra atkreipęs dėmesį į „kilmės“ mitų svarbą tautinės tapatybės konstravimui: pasak jo, kilmės mitas su savo teikiančia saugumą „bendrų šaknų“, „giminystės“ metafora padeda lokalizuoti tapatybę teritorijoje ir atkuria visų tautos narių simbolinės giminystės, bendrumo ryšį³¹, tai ypač aktualu vykstant globalios kultūrų deteritorizacijos, transnacionalinės migracijos ir panašioms procesams.

Ieškant žmonėms svarbių laikotarpių reikšmingumo kriterijų, atlikta tų pačių rodiklių faktorinė analizė. Gauti keturi faktoriai rodo, kad laikotarpių svarba žmonių sąmonėje atspindi skirtingus vertybinius kriterijus, pagal kuriuos laikotarpiai siejami tarpusavyje ir atskiriami nuo kitų: abu LDK laikotarpiai ir sukilimų prieš Rusiją laikotarpis ir patenka į pirmąjį faktorių, kurį sąlyginai apibūdinome *tradicinio nacionalizmo* kategorija (jį apibūdina pirmojo tautinio atgimimo sukurti mitai); antrajame faktoriuje siejami *tarpukario Lietuvos ir pirmojo tautinio atgimimo* laikotarpiai; šiek tiek, bet kur kas mažiau jame svarbus dabartinis laikotarpis (jis svarbus daugumai, todėl nuomonių nediferencijuoja); trečiajame faktoriuje svarbus tik *sovietinis laikotarpis* – tai rodo, kad jo reikšmingumo kriterijai nesusiję su kitų laikotarpių pasirinkimu. Ketvirtajame – svarbiausias priešistorės, *pagonybės* laikotarpis, šiek tiek susijęs tik su ankstyvuoju LDK laikotarpiu, kuris šiame faktoriuje mažiau svar-

³¹ Smith A. D. National Identity and Myths of Ethnic Descent // *Myths and Memories of the Nation*. Oxford: Oxford University Press, 1999, p. 64–65

1 lentelė. Kiek, Jūsų nuomone, svarbūs, aktualūs dabartyje šie LDK ir jos palikimą atspindintys įvykiai, faktai, reiškiniai? (proc., visi gyventojai, N = 914)

LDK istorijos paveldas	N	proc.
Lietuvos krikštas, katalikybė	503	55
Pergalės kovose su kryžiuočiais (Žalgirio mūšis ir kt.)	436	48
Taikus draugiškas įvairių tautybių ir religijų žmonių sugyvenimas LDK (LDK tolerancijos tradicija)	349	38
LDK kaip didelė ir stipri valstybė („nuo jūros iki jūros“)	300	33
Lietuvos kunigaikščiai, karaliai ir kitos LDK asmenybės kaip pavyzdys dabarčiai	281	31
Vakarietiški LDK laikotarpio Lietuvos kultūros pasiekimai (Vilniaus universiteto įkūrimas ir veikla, europinė architektūra ir kt.)	273	30
Pilietinis lietuviškumas – tai, kad visi LDK piliečiai, taip pat ir nekalbėję lietuviškai, buvo laikomi lietuviais	237	26
Lietuvos kunigaikščių ir bajorijos pastangos išlaikyti Lietuvos valstybingumą iki Liublino unijos (1569 m.)	175	19
Bendra lietuvių ir lenkų kova prieš Rusijos imperiją dėl valstybingumo atkūrimo („už jūsų ir mūsų laisvę“)	135	15
1791 m. gegužės 3 d. konstitucija – pirmoji rašytinė konstitucija Europoje	113	12,4
„Pagoniškasis“ valstybės laikotarpis iki krikšto ir jo paveldas (piliakalniai, alkakalniai ir kt.)	110	12,0
LDK ir Abiejų Tautų Respublikos europietiškas, buvimas Vakarų civilizacijos dalimi	109	11,9
Lietuvių, lenkų, baltarusių, ukrainiečių istorijos bendrumas, „istorinė giminytė“	91	10
Pergalės prieš Maskvą, švedus, Krymo totorius XVI–XVII a.	78	8,5
LDK žydų (litvakų), totorių, karaimų, rusų sentikių istorija ir kultūra bei jos paveldas	50	5,5
Kita	2	,2

Kadangi respondentai galėjo rinktis iki penkių atsakymų, suma viršija 100 proc.

bus negu pirmajame. Tad LDK laikotarpis populiariojoje tautinėje vaizduotėje išlieka tradicinių lietuvių nacionalizmo mitų kontekstuose.

Kaip minėta, šiuolaikinė tautinė tapatybė kuriama individualizuotai ir tie patys laikotarpiai įvairiems žmonėms bei jų grupėms turi skirtingas prasmes. Aktualias LDK paveldo reikšmes žmonėms atskleidžia atsakymai į klausimą, kokie LDK istorijos, paveldo aspektai svarbiausi dabartyje. Formuluojuant atsakymų alternatyvas, stengta-

si atspindėti tiek stereotipines simbolines reikšmes, tiek naujesnes interpretacijas.

Duomenys rodo, kad visuomenės sąmonėje šį laikotarpį su dabartimi sieja tiek tradiciniai mitai, tiek aktualios dabarties vertybės. Populiariojoje vaizduotėje LDK visų pirma simbolizuoja krikščionybės įvedimas ir pergalės prieš kryžiuočius, ypač Žalgirio mūšis. Kiek netikėta tokia didelė krikščionybės įvedimo svarba, palyginti su tautinei tapatybei svarbiu valstybingumo aspektu. Tai galima aiškinti, viena vertus,

2 lentelė. Faktorinė gyventojams aktualių LDK istorijos aspektų analizė

LDK istorijos paveldas	Faktoriai					
	F1	F2	F3	F4	F5	F6
Lietuvos krikštas, katalikybė	0,426					
Pergalės kovose su kryžiuočiais, Žalgirio mūšis	0, 438		0,344			
LDK tolerancijos tradicija					0,314	
LDK kaip valstybė „nuo jūros iki jūros“	0,331					
LDK asmenybės kaip pavyzdys dabarčiai	0,344					0,300
Vakarietiški LDK laikotarpio Lietuvos kultūros pasiekimai		0,369		0, 554		
Pilietinis lietuviškumas						
Pastangos išlaikyti Lietuvos valstybingumą iki Liublino unijos		0,432				0, 360
Bendra kova prieš Rusijos imperiją („už jūsų ir mūsų laisvę“)						
1791 m. gegužės 3 d. konstitucija		0, 499				
„Pagoniškasis“ paveldas				0,305		0, 664
LDK ir Abiejų Tautų Respublikos europietiškas			0,496			
lietuvių, lenkų, baltarusių, ukrainiečių istorijos bendrumas					0,446	
Pergalės prieš Maskvą, švedus, Krymo totorius XVI–XVII a.			0, 532			
LDK žydų totorių, karaimų, rusų sentikių istorija ir kultūra					0, 316	

tu, kad LDK istorija svarbi ne tik tautinei, bet ir religinei gyventojų tapatybei (tautinė tapatybė lietuvių su katalikybe siejama mažai³²); kita vertus, konkrečių istorijos interpretacijų naudojimas kuriant tapatybę reikalauja istorijos žinių, kurių ne visi turi; tad krikščionybės įvedimas, tikėtina, kai kuriems žmonėms yra ne tiek tautinės tapatybės simbolis, kiek vienas žinomiausių LDK istorijos įvykių, svarbus ir nemažos dalies žmonių religinei tapatybei. Be to, krikščionybės įvedimas gali būti siejamas ir su „europietiško“ vertybėmis.

³² Kuznecovienė J. Šiuolaikinės lietuvių tautinės tapatybės kontūrai // Sociologija. Mintis ir veiksmas. 2006, Nr. 6, p. 102.

Tarp pagrindžiančių pilietinę lietuviškumo dimensiją bei aktualių šiuolaikinei daugiakultūriškumo situacijai aspektų žmonėms labai svarbi tolerancijos tradicija; daugiau negu ketvirtadaliui svarbi ir pilietinio lietuviškumo tradicija. Bet mažai svarbūs daugiakultūriškumo aspektai, susiję su domėjimusi „kitais“ – LDK etninių mažumų kultūra, LDK tautų istorijos bendrumas. Tad etninės tolerancijos, daugiakultūriškumo vertybės žmonėms svarbios nepriklausomai nuo istorinio bendrumo su kitomis etninėmis grupėmis. Gana svarbūs ir su europietiško, „vakarietiško“ vertybėmis susiję LDK paveldo, ypač kultūrinio, aspektai.

Tradiciniai mitai ir aspektai – „nuo jūros iki jūros“, LDK valstybingumo – aktualūs trečdaliui ir mažiau žmonių. Palyginti nemažai daliai (13–15 proc.) svarbūs bendros Lietuvos ir Lenkijos istorijos aspektai – 1793 m. gegužės 3 d. konstitucija (drauge ir europietiško simbolis) ir pan.

Šių rodiklių faktorių analizė rodo gana didelę LDK istorijos reikšmingumo dabartyje kriterijų įvairovę, bet analizėje išskirtos nuomonių struktūros gana logiškos ir leidžia įvardyti jas siejančius kriterijus (2 lentelė).

Pats „stipriausias“ (apima didžiausią požymių dispersijos dalį) *tradicinių mitų* faktorius F1; tiek LDK „nuo jūros iki jūros“, tiek LDK herojai, tiek herojiškos kovos atspindi tradicinius herojinius lietuvių tautinio naratyvo mitus; o štai faktorius F2 išreiškia Lietuvos *valstybingumo* vertybes, kurias dėl sąryšio su šiaime faktoriuje ypač svarbia 1793 m. gegužės 3-iosios konstitucija bei vakarietiško kultūros pasiekimų svarba galima įvardyti kaip *modernaus valstybingumo*; trečiasis faktorius F3 artimiausias LDK paveldo vertinimui iš *europietiško, vakarietiško* vertybių pozicijų (čia vyrauja pergalės prieš „Rytus“ ir LDK bei ATR europietiškas, mažiau svarbios – pergalės prieš kryžiuočius); ketvirtojoje struktūroje F4 – vyrauja *kultūros* laimėjimų svarba, šiek tiek susijusi su pagoniškuoju paveldu. Penktąjį faktorių F5 lemia *daugiakultūriškumo* vertybės – čia svarbus ne tik LDK tautų istorijos bendrumas, bet ir etninių mažumų paveldas bei tolerancijos tradicija; šeštajame faktoriuje F6 vyrauja *pagonybės* vertybės, palyginti mažai susijusios su kitais LDK paveldo aspektais.

LDK istorijos aspektų reikšmingumo kriterijai rodo, kad žmonės ne tik vis ge-

riau išmano Lietuvos istoriją, bet ir, nepaisant gana didelės tradicinių mitų svarbos, visuomenės sąmonėje plinta naujos interpretacijos, atitinkančios šiuolaikines demokratinę visuomenių vertybes ir griaunančios jau neaktualius XX a. pradžios etninio lietuviškumo sampratos aspektus. Nors LDK laikotarpyje Lietuvos gyventojai randa ne didžiausią dalį savo tautinei tapatybei svarbių simbolinių išteklių, jis gana svarbus paremiant aktualias šiuolaikinei situacijai tapatybės dimensijas, susijusias su pilietiškumo, tolerancijos, europietiško, demokratijos vertybėmis. Pastarosios vertybės sudaro didžiąją dalį LDK tautinio naratyvo reikšmingumo kriterijų, nors tradiciniai mitai ir valstybingumo vertybės sudaro aiškiausias, visuomenės sąmonėje įsitvirtinusias struktūras.

Šių interpretacijų *skirtumai socialinėse demografinėse grupėse* nedideli; tautinių grupių lyginimą tarpusavyje sunkina tai, kad reprezentatyvioje suaugusių gyventojų atrankoje nelietuvių tautybės žmonės, proporcingai jų daliai tarp gyventojų, sudaro mažas grupes, o tai didina statistinę paklaidą. Laikotarpių reikšmingumo skirtumai susiję su tautinėmis etninėmis tapatybėmis: LDK laikotarpiais lietuviams kiek svarbesnis negu lenkams pagoniškasis ir Vytauto valdymo laikotarpis, lenkams – valstybės sukūrimo ir krikšto. Tarp aktualių LDK paveldo aspektų Lietuvos rusams ir ypač lenkams svarbesnis negu lietuviams LDK tautų istorijos bendrumas, rusams svarbesnė negu kitiems tolerancijos ir pilietinio lietuviškumo tradicija; Lietuvos lenkams ir lietuviams svarbesni negu rusams Lietuvos krikštas, Žalgirio mūšis; taip pat lietuviams svarbesni negu kitoms tautybėms šie aspektai: LDK „nuo

jūros iki jūros“, vakarietiški kultūros pasiekimai, kunigaikščių asmenybės.

Amžiaus skirtumai vertinant laikotarpius svarbūs tik tada, kai veikia ir kolektyvinės atminties veiksnys, emociškai susiejantis žmones su artimesniais laike laikotarpiais. Todėl amžiaus grupėse labiausiai skiriasi XIX a. pabaigos ir XX a. įvykių reikšmingumas: vyriausiesiems (60 metų ir vyresniems) svarbesnis negu jaunimui XIX a. pabaigos lietuvių tautinis atgimimas ir ypač tarpukario Lietuvos Respublika, 40–60 metų žmonėms kiek svarbesnis sovietinis laikotarpis; o štai LDK ir jos paveldo laikotarpiai vienaip svarbūs visoms amžiaus grupėms. Amžiaus įtaka konkrečių LDK paveldo aspektų aktualumui nedidelė: Lietuvos krikštas aktualiausias vyriausiesiems (tai patvirtina, kad šio įvykio svarba siejama su religine tapatybe – šioje amžiaus grupėje daugiau religingų žmonių); jaunesniems (iki 29 metų ir iš dalies 30–39 metų) žmonėms svarbesnė negu kitiems Gegužės 3-iosios konstitucija – tai rodo lietuvių nacionalizmo kaitą atviresnio pilietinio nacionalizmo, demokratinų vertybių link per švietimą, jaunąją kartą. Kovos prieš kryžiuočius, XIX a. kovos prieš Rusiją dėl valstybingumo kiek aktualesnės negu kitiems vyriausiesiems ir jauniausiems (bet aktualumo pagrindas gali būti skirtingas). Tradicinių LDK mitų („nuo jūros iki jūros“ ir kt.) populiarumas įvairiose amžiaus grupėse maždaug vienodas: tai leidžia manyti, kad ir tradicinės tautinio naratyvo interpretacijos nėra perduodamos inertiškai, o, kaip ir kiti simboliai, gali įgyti naują, aktualinantį šias interpretacijas jaunesnėms kartoms turinį.

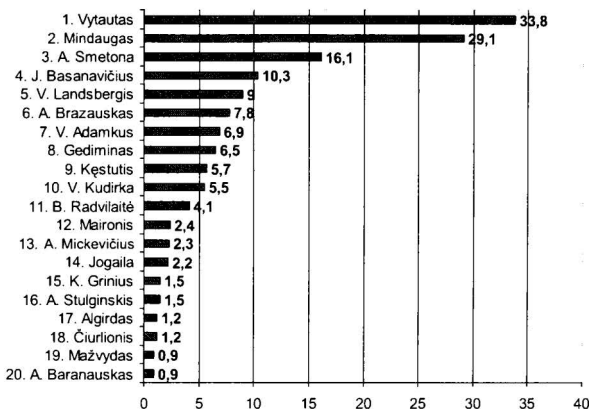
Tad LDK paveldo aktualumas dabartyje daugiausia susijęs su Lietuvos tautinių grupių tapatybe; kai kurių aspektų svarbą, nors nelabai, diferencijuoja ir amžius.

Istorinių LDK asmenybių įvaizdžių reikšmės populiariojoje tautinėje vaizduotėje

Istorinių asmenybių įvaizdžiai tautos istorijos mituose dažniausiai simbolizuoja tautai svarbias moralines vertybes, idealus, įkūnija „tautinį charakterį“. „Jų apibūdinimai apibrėžia, kokie turėtume būti mes“³³. Nemaža dalis tų įvaizdžių formuojama ir plinta „banaliojo nacionalizmo“ formomis, per kasdienybės socialines praktikas, „sudaiktinant“ šiuos simbolius atvaizdais ant banknotų, pašto ženklų, įamžinant gatvių pavadinimuose, paminkluose ir pan. S. Reicheris ir N. Hopkinsas atkreipia dėmesį į herojų įvaizdžių svarbą formuojant tautinę tapatybę ir tikslų įteisinimo „kovose“: „Esame skatinami manyti, kad juos gerai pažįstame ir kad, pažindami juos, pažįstame save. Šie herojai tampa simboliais, jų bruožai tampa tautiniais bruožais <...>. Kadangi jų bruožai laikomi nekvestionuojamais ir pripažįstama, kad jie apibūdina tautinę tapatybę, jie yra pagrindinės priemonės, kuriomis grumiamasi dėl skirtingų tautos versijų ar skirtingų tautos ateities projektų.“³⁴ Nors, kaip ir visų simbolių, naujas „tautos herojų“ reikšmės riboja iš praeities atėjusios reikšmės, jų interpretacijos ne tik keičiamos, bet galimos ir alternatyvios ar net konfliktiškos interpretacijos.

³³ Reicher S., Hopkins N. *Self and Nation: Categorization, Contestation and Mobilization*. London: Sage, 2001, p. 131.

³⁴ Ten pat, p. 131–132.

2 pav. Populiariausios istorinės asmenybės (proc., N = 1003)

LDK ir jos paveldą simbolizuojančios asmenybės apklausoje tirtos dviem rodikliais: atviru klausimu prašant išvardyti žmonėms svarbiausias Lietuvos istorines asmenybes (ne tik LDK) bei jų pasirinkimo motyvus, ir, siekiant nustatyti galimus alternatyvius vertinimus, prašant teigiamai ar neigiamai įvertinti LDK asmenybes iš pateikto sąrašo.

2 pav. išvardyta dvidešimt pačių populiariausių asmenybių, kurių beveik pusė (devynios) yra LDK ir jos paveldą simbolizuojančios asmenybės³⁵.

Žmonių išvardytų asmenybių sąrašo įvairovė ir apimtis rodo ir individualesnius pasirinkimo kriterijus, ir kur kas geresnį negu, pavyzdžiui, 1991 m., Lietuvos istorijos išmanymą: iš viso išvardyta 115

asmenybių (1991 m. – 74)³⁶. LDK asmenybės sudaro labai svarbią populiariojo Lietuvos istorinių asmenybių „panteono“ dalį. Pagrindinius poslinkius LDK herojų sąrašė nuo 1991 m. apibūdina bendrų su Lenkija (Lietuvos lenkais) asmenybių svarbos didėjimas ir tradicinių „didybės“, „aukso amžiaus“ mitų svarbos mažėjimas, didėjant „įkūrimo“ mito svarbai. Padidėjo B. Radvilaitės, A. Mickevičiaus populiarumas. Nors, kaip ir 1991 m., pirmoje vietoje tebėlieka Vytauto įvaizdis, galima teigti, kad jis konkuruoja su „pradžios“, „įkūrimo“ mito simbolio Mindaugo įvaizdžiu: pastarojo populiarumas, palyginti su 1991 m., padidėjo daugiau kaip tris kartus – nuo 9 iki 29,1 proc., o Vytauto – sumažėjo nuo 40 iki 33,8 proc.; tai rodo mažėjant herojiško „aukso amžiaus“ mito

³⁵ Vėlesnio laikotarpio asmenybę A. Mickevičių siejame su LDK paveldu kaip istorinėje sąmonėje simbolizuojančią pilietinę „LDK tapatybę“; sąlyginai sistinas ir Mažvydas – to laikotarpio lietuvių kultūros europietiško simbolis.

³⁶ 1991 m. tyrimas buvo atliktas pagal tą pačią metodiką, atranka analogiška, todėl rezultatus galima lyginti. Žr. *Sutinienė I. Tautos istorijos mitai Lietuvos gyventojų sąmonėje // Istorinė sąmonė ir istorijos didaktika. Vilnius: Švietimo studijų centras, 1998. p. 66–82.*

svarbą ir didėjant grindžiančio tautos tęstinumo vaizdinį „pradžios“ mito reikšmę. Vadinas, lietuvių nacionalizmui šiuo metu ne tiek aktualu mobilizaciniai tikslai, kaip nepriklausomybės pradžioje, kai buvo svarbesni „aukso amžiaus“ ar „herojiškos didybės“ mitai³⁷, o tautinės tapatybės perinterpretavimo kintančiuose kontekstuose problemos. Pagrindinį valstybės įkūrimo mito herojų Mindaugą maždaug vienodai vertina visų Lietuvos tautinių grupių žmonės, tai rodytų šio mito svarbą pilietinei visų tautinių grupių tapatybei.

Herojų reikšmingumo žmonėms kriterijus atskleidžia jų pasirinkimo motyvai. Tarp šių kriterijų vyrauja tautinės valstybės vertybės, išreikštos tiek politiniu aspektu – kaip nuopelnai valstybingumui, nepriklausomybei, tiek labiau suasmenintai – kaip patriotizmas. Nemažai daliai žmonių šios asmenybės įkūnija sektinas visuomenės vertybes, idealus: tai rodo ir mitologizuotų vertinimų apraiškos (6,7 proc. visų motyvų), ir asmenines emocijas išreiškiantys kriterijai (6,3 proc.), ir jiems priskiriamos asmeninės savybės, įkūnijančios svarbiausias altruistines moralines vertybes (*sąžiningumas, garbė, išmintis* ir pan. – 7,9 proc.).

Svarbiausi antros pagal populiarumą LDK asmenybės – Mindaugo pasirinkimo motyvai – valstybingumo pradžia (*įkūrė valstybę* – 38 proc.) ir valdovo pozicija (būdingas įvardijimas – *pirmas ir vienintelis karalius*), kai kurie žmonės (1,7 proc. atsakymų) jį vertina už nuopelnus krikščionybei. Vytautas taip pat simbolizuoja nuopelnus valstybingumui (11 proc.) ar kitus

nuopelnus šaliai (laimėti mūšiai ir pan.), taip pat 10 proc. jį minėjo kaip iškilią istorinę asmenybę. Kaip tik Vytauto įvaizdžio interpretacijose *daugiausia mitologizuotų vertinimų* (5,4 proc. – didelės, šlovingos valstybės kūrėjas ir pan.), kai kuriems šis herojus yra pavyzdys, imponuojantis herojiškomis savybėmis (4 proc.). Vytauto įvaizdžio, nors iš dalies demitologizuoto, išlikimas sąrašo pradžioje sietinas su paties įvaizdžio kaip „atminties vietos“ stabilumu, o Mindaugo pozicijų stiprėjimą turbūt lemia didėjanti jo simbolizuojamų mitų svarba lietuvių tapatybei. B. Radvilaitė apibūdinama kaip ryški, iškili asmenybė, taip pat siejama su patriotizmu, nuopelnais Lietuvai. A. Mickevičius vertinamas kaip garsus poetas ir Lietuvos patriotas (pavyzdžiui: *vertinu už meilę ir pagarbą lietuvių tautai*), tad šios asmenybės įvaizdyje pripažįstamas lenkiškai kalbėjusių LDK piliečių lietuviškumas (jį pasirinko ir nemaža lietuvių tautybės žmonių).

Vertinat LDK asmenybes teigiamų / neigiamų vertinimų skale, dauguma asmenybių, kaip ir galima tikėtis herojų atveju, vertinamos teigiamai (3 lentelė). Didelis neutralių vertinimų skaičius vertinant T. Kosciušką (55 proc.) ir J. Jasinskį (68 proc.) rodo, kad, nors jų vardai yra tarp kasdienybės sąveikose naudojamų istorijos ženklų (gatvių pavadinimai Vilniuje ir pan.), nemaža Lietuvos gyventojų šių asmenybių nežino.

Teigiamų vertinimų pasiskirstymas iš esmės atspindi jau aptartas asmenybių populiarumo tendencijas, todėl čia paminėsiu tik šių simbolinių asmenybių vertinimo tautinėse grupėse skirtumus. Labiausiai skiriasi tik trijų asmenybių – J. Pilsudskio, L. Želigovskio ir Jogailos – vertinimai.

³⁷ Šutininė I. Tautos istorijos mitai Lietuvos gyventojų sąmonėje // Istorinė sąmonė ir istorijos didaktika. Vilnius: Švietimo studijų centras, 1998, p. 66–82.

3 lentelė. Kaip jūs vertinate šias istorines asmenybes? (proc., visi gyventojai)

<i>Asmenybės / vertinimai</i>	<i>Teigiamai</i>	<i>Veikiau teigiamai, negu neigiamai</i>	<i>Nei teigiamai, nei neigiamai</i>	<i>Veikiau neigiamai, negu teigiamai</i>	<i>Neigiamai</i>
d. k. Kęstutis	61	15	24	0	0,3
Adomas Mickevičius	50	18	31	0,3	0,4
Južefas Pilsudskis	9	11	53	13	13
d. k. Vytautas	75	11	13	0,4	0,5
Tadas Kosciūška	23	16	55	4,7	1,3
d. k. ir karalius Jogaila	31	22	37	6	3
Jokūbas Jasinskis	13	12	68	4	2
Lietuvos valdovas Mindaugas	75	13	12	0,1	0,1
d. k. ir karalius Žygimantas Augustas	43	22	34	1	0,3
Liucijanas Želigovskis	7	8	56	11	18
Barbora Radvilaitė	54	20	25	0,4	0,3
Mykolas Riomeris	42	18	40	0,3	0,3

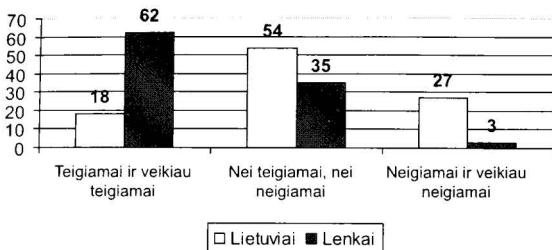
Vertinant kitas asmenybes, visose tautinėse grupėse vyrauja teigiami vertinimai ir lietuvių bei lenkų nuomonės skiriasi ne vertinimo ženklu, o teigiamų vertinimų laipsniu: lietuviai kiek geriau vertina Kęstutį, Vytautą, lenkai – A. Mickevičių, T. Kosciūšką, M. Riomerį, J. Jasinskį, o tokios asmenybės kaip Mindaugas, B. Radvilaitė, Žygimantas Augustas vertinamos maždaug vienodai, tad šie simboliai atlieka integruojantį pilietinę teritorinę lietuvių tautą vaidmenį.

Daugiau negu pusė gyventojų neutraliai vertina ir J. Pilsudskį, ir L. Želigovskį (3, 4 pav.).

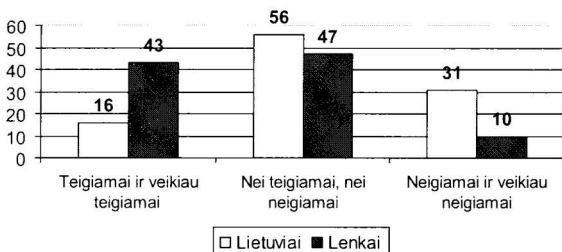
Tai leidžia manyti, kad tarpukariu susiformavę vertybiškai priešingi lietuvių ir lenkų vertinimai daugumai gyventojų neaktualūs. Daugiausia neigiamai vertinančių šias asmenybes tarp 60 m. ir vyresnių respondentų (maždaug trečdalis), tarp jaunesnių daugiau neutralių vertinimų, neigiamai vertina tik keliolika procentų. Labiausiai

skiriasi lietuvių ir lenkų šių asmenybių vertinimai: tarp lenkų faktiškai nėra neigiamai vertinančių J. Pilsudskį (3 pav.).

L. Želigovskį tiek lenkų, tiek lietuvių tautybės žmonės vertina labiau neigiamai negu J. Pilsudskį. Didesnis negu vertinant J. Pilsudskį neutralių vertinimų skaičius abiejose grupėse dar kartą patvirtina, kad tarpukario konflikto reliktai mažai aktualūs ir išlikę daugiausia vyresniųjų kartų sąmonėje. Kaip tik vertinant šias dvi asmenybes yra didžiausi skirtumai tarp Vilniaus ir kitų didžiųjų miestų: Vilniuje neigiamai ir veikiau neigiamai vertinančių J. Pilsudskį yra 51 proc., J. Želigovskį – 57 proc., kituose didžiuosiuose miestuose atitinkamai 28 ir 29 proc.; kituose miestuose vyraujantys neutralūs vertinimai (62–63 proc., Vilniuje 24–25 proc.) rodo, kad skirtingi, vertybiškai priešingi lietuvių ir lenkų šių asmenybių vertinimai yra iš dalies lokalaus pobūdžio ne tik Lietuvos lenkų, kurių dauguma gyvena Vilniaus apskrityje, bet

3 pav. J. Pilsudskio vertinimai lietuvių ir lenkų grupėse (proc.)

4 pav. L. Želigovskio vertinimai lietuvių ir lenkų grupėse (proc.)

ir lietuvių. Vertinant Jogailos asmenybę, skirtumai tarp lietuvių ir lenkų gerokai mažesni: daugiau negu pusė – 54 proc. lietuvių ir 65 proc. lenkų – šią asmenybę vertina teigiamai ar veikiau teigiamai, tik 9 proc. lietuvių vertina neigiamai.

Rusų tautybės žmonių LDK asmenybių vertinimams (ši grupė nedidelė, todėl galima didesnė paklaida) būdinga tai, kad čia daugiau neutralių vertinimų (vertinant kai kurias asmenybes – 60–70 proc.), rodančių, jog LDK istorija ir paveldas čia mažiau žinomas ir mažiau aktualus; gana teigiamai Lietuvos rusai vertina Vytautą bei Kęstutį ir ypač Mindaugą.

Kai kuriuos LDK paveldo naudojimo individualiose tautinės tapatybės konstrukcijose bruožus atskleidžia kokybinio tyrimo duomenys. Jau minėta, kad šiuolaikinės tautinės tapatybės konstravimui būdinga individualizacija ir subjektyvumas. Todėl individai ne tik pasirenka institucijų ir elitų siūlomas ir diegiamas interpretacijas, bet ir stengiasi dalyvauti kuriant viešuosius tautos praeities ženklus. *Individualų LDK istorijos momentų pasirinkimą bei perinterpretavimą*, suteikiant savitas simbolines prasmes, iliustruoja šis pavyzdys: informantė ne tik atsirenka iš LDK laikotarpio svarbius savo tapatybei momentus, bet ir

stengiasi keisti viešajame diskurse vyraujančią etninę lietuviškumo sampratą:

Man patinka tas suvokimas, kad nė vienas iš kunigaikščių lietuviškai nemokėjo. Jie labai modernūs daugeliu atžvilgiu. Buvo galios jausmas vienas iš jų veiklos motyvų, bet tikiu, kad jie daug ką darė dėl tos valstybės. Patinka, kad tai yra archajiška, bet tai ne pagonybė, stipru, ypatinga. Dabartinei lietuvių tapatybei norėčiau, kad būtų svarbi LDK. <...> Savo darbe tyriau, kas dabar įpaveldinamas. Tai daugiausia vis Nepriklausomos Lietuvos asmenys, LDK kas liečia – nėra. <...> Labai daug išieidusių, kad Pilsudskis lietuvių pamynęs ir yra lenkas. Bet <...> jisai pažiūrom buvo artimas Mickevičiui, bet ir atsilikęs kokį penkiasdešimt metų savo pažiūrom. Jei tas laikė, kad aš esu kilmės lietuvis, o tautybės lenkas, tada rieškia ir Pilsudskis, jis tokioj aplinkoj išaugęs, bajoras, atstovavo bajorų sampratai. <...> Jis gali lenkiškai šnekėti, bet jis lietuvis. (26 m. moteris, Vilnius)

Kitas pavyzdys atskleidžia LDK laikotarpio pilietinio lietuviškumo tradicijos reikšmę pilietinės teritorinės Lietuvos lenko tapatybės konstravimui; šiai tapatybei labai svarbi abiejų etninių grupių „istorinė giminystė“:

Mano tokia lietuviybė, kaip LDK, Mickevičiaus – aš iš Lietuvos, Lietuva mano tėvynė. Aš pasakysiu lenkiškai – Lietuva – tėvynė (ojczyzna), o Lenkija – motina (macierz). Mano tokia lietuviybė. <...> Nesigilinkim į Vilnių. Man Pilsudskis patinka ne dėl to, kad aš Lietuvos priešas, bet kaip valstybės kūrėjas, na, ir gimė Lietuvoj. Dar man yra svarbu – istoriniai karaliai, kunigaikščiai, kurie kariavo su kitais ir t. t., ir kad mes buvom vienoj valstybėj, esam broliai. Tu lietuvis, aš lenkas, bet mes esam broliai. Man tai svarbu, kad mes buvom – lietuviai, lenkai – broliai ir kariavom kar-

tu su priešais. <...> Kai aš mokiausi, per daug sulietuvintą istoriją mokėmės, mažai apie Jogailą ir panašiai. Gal daug buvo nepasakyta faktų. (24 m. vyras, Vilnius)

Nemažos dalies žmonių požiūriams būdingas kritiškas tradicinių mitų vertinimas. Cituojamas pasakojimo fragmentas iliustruoja tradicinių LDK istorijos mitų autoriteto irimą: užuot kėlę pasididžiavimą, herojiniai LDK mitai traktuojami ironiškai ir kritiškai, tautos istorija vertinama iš dabarties humanistinių vertybių pozicijos, kritikuojamas „lituanocentris“ naratyvo pobūdis:

Nepatiko mokykloje Lietuvos istorija ir lietuvių kalba. Per didelis pabrėžimas lietuviškumo, toks kunigaikštis suvienijo dvi žemes, ir įvykis, bet tuo pat metu vyko daug svarbesnis karas Europoje, o apie tai nekalbama. <...> Man labai dažnai Lietuva iki Juodosios jūros atrodo keista, kuo čia didžiutis, juk dabar ten nesam, vadinas, pralošėm viską. Tuo labiau karais nėra ko didžiutis. (28 m. vyras, Elektrėnai)

Išvados

Nors dauguma gyventojų inspiracijų savo tautinei tapatybei kurti ieško artimesniuose laikotarpiuose, LDK istorija ir jos paveldas tebėra aktualus: pagal tirtus rodiklius, apie trečdalį savo tautinei tapatybei svarbių simbolių reikšmių gyventojai randa LDK laikotarpio pavelde, o kai kuriuose simbolių rinkiniuose, pavyzdžiui, populiariausių Lietuvos istorinių asmenybių „panteone“ LDK ir jos paveldą simbolizuojančios asmenybės sudaro beveik pusę. Žmonių santykis su šio laikotarpio paveldu tampa vis labiau individualizuotas.

Tradiciniai mitai ir valstybingumo vertybės sudaro aiškiausias, įsitvirtinusias

visuomenės sąmonėje populiarųjų LDK paveldo simbolinių interpretacijų struktūras; šie mitai iš dalies demitologizuojami ir perinterpretuojami modernesnių vertybių pagrindu. Didėja svarbių tautinei tapatybei LDK istorijos mitų reikšmė: mažėjant svarbaus valstybės atkūrimui „aukso amžiaus“ mito reikšmei, didėja valstybės „pradžios“ mito svarba visuomenės istorinėje sąmonėje; šis mitas svarbus ir pilietinei Lietuvos lenkų bei rusų tapatybei.

LDK paveldas labai svarbus, paremiant šiuolaikinėje situacijoje aktualias pilietines teritorines tautinės tapatybės dimensijas, susijusias su pilietiško, tolerancijos, europietiško vertybėmis. Pastarosios vertybės sudaro didelę LDK paveldo reikšmingumo dabartyje kriterijų dalį, taip pat žmonėms svarbūs šias vertybes išreiškiantys LDK istorijos aspektai: LDK europietiškas, pilietinio teritorinio lietuviškumo, tolerancijos tradicija ir kt.

Lietuvos tautinės grupės LDK paveldą interpretuoja skirtingai, bet šis paveldas gana svarbus šių grupių, ypač lietuvių ir lenkų, socialinei integracijai. Lenkams aktualesnis negu lietuviams bendras lietuvių ir lenkų valstybingumas; visoms tautinėms mažumoms svarbi tolerancijos tradicija. Lietuvių tautybės žmonėms aktualesni valstybingumo iki Liublino unijos, euro-

pietiško, vakarietiško aspektai. Tarp aktualių lietuviams simbolinių LDK istorijos reprezentacijų daugėja Lietuvos lenkams svarbių elementų: simbolių rinkiniai „hibridizuojasi“, daugėja abiem tautinėms grupėms bendrų simbolių. Vertybiškai priešingos kai kurių LDK paveldo elementų interpretacijos lietuvių ir lenkų sąmonėje išlieka, bet jų aktualumas, ypač jaunesnėse kartose, mažėja. Konfliktiškos LDK istorijos simbolinių elementų interpretacijos funkcionuoja labiau kaip vyresniųjų kartų atmintyje išlikę praeities reliktai, jaunesniųjų kartų iš dalies „užmirštami“, iš dalies interpretuojami iš naujo. Kadangi „yra tiek praeities versijų, kiek nacionalinės ateities ambicijų“³⁸, Lietuvos tautinių grupių apsisprendimas gyventi vienoje valstybėje leidžia LDK istorijoje rasti išteklių ne tik paremti pilietinei teritorinei visų grupių tautinės tapatybės dimensijai (tiek puoselėjant tolerancijos vertybes bei pilietinio lietuviškumo tradiciją, tiek bendromis ar hibridiškoms simbolinėms šio laikotarpio interpretacijomis), bet ir kurti požiūrius, išreiškiamus kokybiniame tyrime užfiksuotomis giminystės, „broliškuo“ metaforomis.

³⁸ Reicher S., Hopkins N. *Self and Nation: Categorization, Contestation and Mobilization*. London: Sage, 2001, p. 150.

SIGNIFICANCE OF THE HERITAGE OF THE GREAT DUCHY OF LITHUANIA IN POPULAR INTERPRETATIONS OF THE NATIONAL NARRATIVE

Irena Šutinienė

Summary

The article presents the data of empirical research (namely representative survey of Lithuanian adult population as well as focused interviews) of popularity and uses of symbolic representations of the peri-

od of the Great Duchy of Lithuania. About the third part of inhabitants sets a great store on the heritage of the Great Duchy of Lithuania as significant for their national identity. The myths supporting conti-

nuity of national identity (the founding, "descent" myths) grow in popularity while the significance of the myths serving mobilization for collective action (that of "golden age" and others) is on the decrease. The significance of the interpretations of symbols and myths supporting civic-territorial dimensions of Lithuanian national identity increases as well: it is expressed in importance for contemporary identity of the values of tolerance, civic national identity, multiculturalism that are highlighted in popular in-

terpretations. There are tendencies supporting social integration of ethnic groups, namely Polish and Lithuanian, in popular interpretations of the heritage of the Great Duchy of Lithuania: there are the tendencies of "hybridization" in popularity and interpretations of some symbolic elements of that heritage among Poles and Lithuanians, the importance of the conflict interpretations of some symbols diminishes, especially in the interpretations of the young generations.

*Įteikta 2008-04-21
Parengta skelbti 2008-05-30*